

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS MAGYARORSZÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS TÖRTÉNETÉNEK FELDOLGOZÁSÁHOZ

A résztvevők, továbbá a történészek és főleg a hadtörténetírással foglalkozók számára az első világháború története iránti érdeklődés és a vele való foglalkozás jó két évtizeden át, egészen a második világháború kirobbantásáig tartott. Azon persze lehet elmélkedni, hogy ha nem tör ki egy újabb háború, változott, csökkent volna-e a számos országban „nagy háború”-nak nevezett összecsapás iránti érdeklődés, történetének különböző jellegű feldolgozása.

Egészen más a helyzet a második, az elsónél lényegesen nagyobb világháború történetével. Kezdetének 65., befejeződésének 60. évfordulóján az érdeklődés a résztvevők gyermekeinél, unokáinál, sőt dédunokáinál jelentkezik, és noha változó formában, de él tovább. Erről a valóban világméretű küzdelemről az azóta eltelt évtizedekben öt-, ha nem hatjegyű számot kitevő visszaemlékezés és feldolgozás jelent meg, és ez az áradat napjainkban sem látszik csökkenni.

Imponáló a hazai irodalom mennyisége is. A résztvevők, a túlélők száma egyre csökken, így mind kevesebben maradnak azok, akik akár visszaemlékezve, akár feldolgozva tovább bővíthetik a nagy világégés történetét. Ezért az újabb és legújabb feldolgozások olyanok tolla alól kerülnek ki, akik a gazdag irodalom vagy pedig az ugyancsak óriási levéltári anyag alapján foglalkozhatnak evvel, írhatnak erről a túlzás nélkül „örökzöld”-nek minősülő témáról. Ez egyszerre jelent előnyt és hátrányt. Előnyt annyiban, hogy személyes élmények nem befolyásolják szubjektív irányban mondanivalójukat, legfeljebb a különböző értékű visszaemlékezések. Hátrány viszont számukra, hogy a történészek légkörét, hangulatát nem, illetve csak az irodalomból ismerhetik.

A történetírás – és ugyanígy a hadtörténetírás – eredményeinek számbavételekor rögvest szembetűnik a kritika és a viták hiánya. Az is köztudott, hogy a kötelező – és emiatt nem csak pozitív hatású – lektorálás megszűnésének negatív következményei is vannak. Az vitathatatlan tény, hogy a múltbeli lektorálás számtalan esetben ideológiai befolyásolást – is – megvalósított, és azt sem lehet tagadni, hogy a kellő szakmai ismerettel rendelkező lektoroknak a tárgyi, ténybeli észrevételei hozzájárulhattak a neki véleményezésre átadott munka színvonalának emeléséhez a régi, találó közmondás „több szem többet lát” elve alapján.

Az egyetemeken valamikor azt tanították, és a történetírói gyakorlatban érvényesült is, hogy a feldolgozásban hivatkozni illik a szóban forgó témáról korábban megjelent munkákra, legyenek azok tanulmányok vagy monográfiák. Az ilyen hivatkozás, akár csak említés vagy kritikai ismertetés, része volt a történészi etikának.

Ezzel szemben már egy idő óta kénytelenek vagyunk azt tapasztalni, hogy az ilyen hivatkozás – köznapi nyelven fogalmazva – egyre jobban kiment és kimegy a divatból. Azon lehet vitatkozni, hogy miért nem hajlandó némely szerző másoknak a témáról ilyen vagy olyan formában közzétett eredményeit figyelembe venni, de mivel magyarázhatjuk azt, amikor a szerző a témában megjelent saját korábbi munkájáról vagy munkáiról említést sem tesz? Ilyen esetben a szakemberben, aki azért többé-kevésbé ismeri a hazai iro-

dalmat, hiányérzet támad, és elgondolkozik azon, miért mellőzi – élesebben fogalmazva – hallgatja el a szerző saját korábbi eredményeit. A beavatatlan olvasó viszont jóhiszeműen azt hiheti, hogy az előtte levő munka első feldolgozása a témának.

Mindenképpen szükségesnek tartok szóvá tenni még egy további hiányosságot: nevezetesen a külföldi szakirodalom elégtelen felhasználását, számtalan esetben teljes mellőzését. Ennek okairól – közöttük a szakmai nyelvismeret elégtelen szintjéről – hosszasan lehetne elmélkedni. Az vitathatatlan, hogy a második világháború témakörében kutató és publikáló szerzőknek illenék legalább a különböző külföldi kézikönyvek és összefoglalások, nem kevésbé az iratkiadások témájukra vonatkozó részeit ismerni. Senki sem kívánhatja egyetlen munka kritikátlan idézését, de a külföldi szakirodalom ismerete és felhasználása nélkül egyszerűen lehetetlen kitörni a nem kevés munkában még ma is fellelhető „magyar glóbuszos” szemléletből.

1981-ben látott napvilágot az Akadémia Kiadó gondozásában Dombrády Lóránd: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944 című könyve. Ez a munka az 1938. március 5-én Darányi miniszterelnök által meghirdetett győri programtól kezdve az 1944. évi német megszállásig, majd a magyar ipar berendezései egy részének Németországba szállításáig terjedően tárgyalja a magyar ipar mozgósítását, majd a háború szolgáltatába állítását, külön kitérve a háborús kiadások fedezésének módjára. A monográfia szerzőjének érdeme, hogy gazdag – bár nem teljes – levéltári anyagot használt. Ugyanakkor hiányossága a munkának, hogy még a hazai irodalmat sem vette teljes egészében figyelembe, a külföldi szakirodalmat pedig egyáltalán nem. Más jellegű hiányosság, hogy például a gyalogsági fegyverek gyártását ismertetve több fegyver egyszerűen kimaradt vizsgálódásai köréből.

2003-ban, tehát 22 év elteltével jelent meg, ezúttal a Petit Real Könyvkiadónál Dombrádynak egy újabb munkája: A magyar hadigazdaság a második világháború idején címmel. Ez az 1981. évinek voltaképpen javított és bővített kiadása, jóllehet ezt a szerző sehol sem tünteti fel. Nem kevésbé sajnálatos, hogy szemben az 1981. évivel, ahol a jegyzetek az oldalak alján találhatóak, itt az egyes fejezetek után kaptak helyet, ami a könyv olvasását is erősen megnehezíti.

Végigolvasva ezt a könyvet, az olvasó kénytelen megállapítani, hogy a szerző egyéni módon értelmezi a „hadigazdaság” fogalmát. Sajnos, meg sem mondja, mit is ért voltaképpen a hadigazdaságon: így aztán csak találgatni lehet, hogy miért éppen azokat a kérdéseket választotta ki, amikről ír, és miért hagyta el azokat, amiket nem találunk könyvében.

1942-ben, a második világháború „félidejében” jelent meg Budapesten székelyi Nyíri László Hadtudományi enciklopédia című könyve. Ebben „hadigazdaság” szó nincsen, illetve helyette a szerző a „hadigazdálkodás” kifejezést használja.¹

A nem túlságosan szép stílusban megírt szöveg szerint: „Hadigazdálkodás alatt értjük a kormányok arra irányuló törekvését, hogy a hadianyagokhoz szükséges nyersanyagokat és más egyéb szükségleteket a háború esetén beálló határzárakra való tekintettel, a várható nehezebb viszonyok szem előtt tartása mellett, gazdaságosan tároltassa, illetve annak fogyasztását irányítsa. A nyersanyagok legnagyobb része tengeren túlról való és így a normá-

---

¹ Nyíri László, *székelyi: Hadtudományi enciklopédia*. Budapest, a kiadó és a nyomda feltüntetése nélkül, 1942. A hadigazdálkodás a 70. s. a köv. o.

lis kereskedelmi úton való beszerzése elé könnyen akadályok gördülhetnek. A hadigazdálkodáshoz tartoznak még azok az intézkedések is, amelyekkel az indokolatlan áremeléseket meggátolják, továbbá az élelmiszerszükségletek fogyasztását szabályozzák...”

Nyíri a továbbiakban foglalkozik a hadianyaggyártáshoz szükséges nyersanyagok forgalmának korlátozásával, majd így folytatja: „A másik hatalmas eszköz, ami minden hadigazdálkodási politika egyik sarkköve, a fogyasztás, valamint a kül- és belkereskedelem korlátozása. Magyarország a trianoni béklyók lerázása után mindent megtett, hogy gazdasági téren se érhesse meglepetés. A honvédelmi törvény megadja a lehetőséget, hogy háború idején vagy az országot közvetlenül érintő nemzetközi feszültség esetében, a honvédelmi kormány gazdasági és forgalmi korlátozásokkal éljen...”

Mint írja, békeidőben a személyi érdek a legerősebb mozgatórugó, háború esetén viszonyt anyagi áldozatot kell hozni, gátat kell vetni a pénzszerzés lehetőségeinek. „A hadigazdálkodásnak a háborús ellátás megalapozásához nagyban rögzíteni kell a haderő és polgári lakosság ellátási szükségleteit bizonyos időpontokra, pl. egy hónapra, egy évre alapozva...”

A címszó a továbbiakban részletesen foglalkozik a takarékoság szükségességével, az ellátás korlátozásával, ami polgári lakosság részére „erős gazdasági megszorítást jelent, a békeélet gazdasági szabadságával szemben. Ennek kedvezőtlen lelki visszahatása van, amely egyénenként változóan, annál inkább mutatkozik, minél jobb viszonyokhoz volt valaki szokva a békeéletben. A megfelelő felvilágosító nevelés feladata e lelki befolyás erősebb kifejlődését és az összeség szempontjából való káros hatását megakadályozni...” Ennek a „káros hatás” érvényesülésének a fegyelem útját állja, „de a békeélettel szembeni különbség sem oly szembetűnő, mint a polgári lakosság jelentékeny részénél.”

A Hadtudományi enciklopédia ezen címszavát nem azért idézem ilyen részleteséggel, mintha teljesen egyetértenék Nyíri megfogalmazásával. Az idézésnek két oka van. Egyrészt szükségesnek vélem bemutatni, mit is értett egy katonaszerző a második világháborúban „hadigazdálkodás”-on, másrészt fontosnak tartom, hogy a címszóban kitért az ellátásra, végül a propagandára a megszorítások szükségességének elfogadtatásához.

Terjedelemben Nyíri szövegének csak egy töredéke, tartalmában azonban lényegesen többet ad a jónevű, 1837 óta rendszeresen megjelenő Brockhaus Enzyklopedie. Ebben a „Kriegswirtschaft” címszónál ez áll:

„A népgazdaság előkészítése a háborús idők különleges követeléseire, különösen a katonai szükséglet (felszerelés, hadseregellátás stb.) előnyben részesített fedezésére. A békegazdaságnak (integrált felszerelési és védelmi gazdasággal) mint a hadigazdaság alternatívájának nem kell eltűnnie a háború kitörésével. A hadigazdasághoz való átmenet számára döntő, hogy vajon bőségi gazdaság vagy hiánygazdaság van-e hadiállapotban. A békegazdaság csaknem teljes háttérbe szorítása és hadigazdasággá való átváltozása a gazdasági jellemzője a »totális háború«-nak, amihez pl. a Szovjetunió a második világháborúban már meglehetősen korán közeledett, Németország csak a háború végefelé. A háború többi résztvevője közül az Egyesült Államok volt a legtávolabb ettől az állapottól. Az erőforrásoknak a hadigazdaság számára való aktiválásához szükséges a polgári igények (fogyasztási javak) korlátozása különösen hiányhelyzetben, ami a kényszergazdaság rendszabályait követeli meg...”²

² Brockhaus Enzyklopädie. 10. k. Wiesbaden, 1970. 661. o.

Legyen szabad most szemügyre venni két legújabb magyar lexikon „hadigazdaság” címszavát. A Magyar Nagylexikonban ez áll: „Hadigazdaság: a háborús készülődés, ill. a háború idején a hadiellátás szolgálatába állított, annak megfelelően szervezett gazdaság. Jellemzője, hogy a haditermelés, valamint a hadsereg által igényelt szolgáltatások súlya nagyobb, mint békeidőben, s így az állami költségvetésben is nagyobb a hadikiadások aránya. A háborús körülményeknek megfelelően megváltoznak a gazdaság működésére vonatkozó jogszabályok, az élet- és munkakörülmények. A piac működését bizonyos mértékig korlátozzák, pl. hatósági ármegállapítást vezetnek be, és a túlkeresletes helyzet szükségessé teszi az alapvető termékek, mindenekelőtt az élelmiszerek, az üzemanyag adagolását. A kormány rendszerint nem tudja adóból fedezni a megnövekedett kiadásokat, ezért hadikölcsönök felvételére kényszerül...”³

A címszó a továbbiakban kizárólag a hadigazdaság pénzügyi vonatkozásaival foglalkozik, és nem tér ki több olyan kérdésre, mint a totális háború, és a Brockhaus több más megállapítására. Még kevesebbet ad a Britannica Hungarica, mely a „hadigazdaság” címszónál a „védelmi gazdaságra”-ra utal. Ez a címszó így kezdődik:

„védelmi gazdaság, más néven HADIGAZDASÁG vagy HÁBORÚS GAZDASÁG, a nemzetgazdaság irányításának egyik területe, a katonai kiadások gazdasági kihatásaival, a háborús időkben a gazdaság irányításával (hadi-, háborús gazdaság), békeidőben pedig a katonai költségvetés kezelésével foglalkozik.

A *háborúk finanszírozása* (lásd ott) mellett a védelmi gazdaság fő figyelme az erőforrásoknak a hadi és a polgári szektor közötti megosztására és a megosztásnak a nemzetgazdaságra gyakorolt lehetséges hatásaira irányul...”⁴ A címszó a továbbiakban a második világháború utáni időszakkal, a nukleáris kor sajátosságaival foglalkozik.

A hadigazdaság – védelmi gazdaság azonosítással – legalábbis a nukleáris korszak előtt – semmiképpen sem lehet egyetérteni. A címszó ilyen megfogalmazása része annak a napjainkban „divatos” törekvésnek, mely görcsösen törekszik a „hadi” szó elkerülésére. A címszó írója nem vette figyelembe, hogy védelmi gazdaságról a második világháború előtt csak békeidőben, továbbá az államot ért külső támadás esetében lehetett szó. Az Európa nagy részét fegyveres úton hatalmába kerítő, majd a Szovjetuniót megtámadó, az ottani nyersanyagforrásokra, így nem utolsósorban a kaukázusi olaj és az ipar megszerzésére irányuló törekvéseket semmiképpen sem lehet a „védelmi gazdaság” fogalmához sorolni.

E három mostani, egy német és két magyar meghatározásból szerintem a harmadiknak idézett a leggyengébb és a leginkább vitatható. Érdemes lenne hadtörténeti alapról kiindulva tisztázni a hadigazdaság fogalmát, ami Dombrády könyvében több vonatkozásban hiányosan, leszűkítve szerepel. A hiányok közül itt csak kettőre kívánok rámutatni. Az egyik a Hadtudományi enciklopédia fentebb idézett címszavában is szereplő közellátás problémája. Ismeretes, hogy Magyarországon a jegyrendszert általánossá tették, és számos fogyasztási cikkre, például a fehérneműre is kiterjesztették. A jegyrendszer tehát vitathatatlanul része volt a második világháborús magyar hadigazdaságnak. Ebből a tényből viszont szükségszerűen következik, hogy a közellátással, az ezen a területen bevezetett korlátozásokkal a hadtörténetírásnak is foglalkoznia kell.

³ Magyar Nagylexikon. 9. k. Budapest, 1999. 87. o.

⁴ Britannica Hungarica. XVIII. k. Budapest, 1999. 87. o.

Ennek fontosságát szeretném egy német példával megvilágítani, a második világháború időszakából. Az SS Német Birodalmi Biztonsági Főhivatala (német rövidítése RSHA) alárendeltségébe tartozó Biztonsági Szolgálat, közismert német rövidítéssel az SD belpolitikai részlege, a közigazgatás végzettségű Otto Ohlendorf SS tiszt vezetésével 1937-tel kezdődően részletes jelentéseket készített a birodalom lakosságának közhangulatáról, eleinte havonta, a háború kezdetétől pedig már heti két alkalommal, előbb „Mendungen aus dem Reich” (Jelentések a Birodalomból), 1943. május 31-étől pedig „SD-Berichte zu Inlandfragen” (SD-jelentések a belföldi kérdésekhez) megjelöléssel.

Ezekben a jelentésekben Ohlendorf és munkatársai igyekeztek a lakosság hangulatát kendőzetlenül feltárni. Nem véletlen, hogy ezek a „titkos” minősítésű tudósítások Hitlerhez nem jutottak el, a miniszterek és a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt vezetői viszont megkapták őket.⁵

A jelentések jellegének szemléltetésére álljon itt egyetlen idézet, aminek hadigazdasági vonatkozásai is van. A 314. számú 1942. szeptember 3-i titkos jelentésnek „egyes jelentések” című 1. pontjában ez áll:

„Június elején a napilapokban rövid hír jelent meg, miszerint a jövőben csak kétfajta borotvapengét lesz szabad előállítani, nemesacélból, csekély nikkal és króm hozzáadásával. Ez a rendelkezés, amiről ezúton minden fogyasztó értesült, azonnal kiváltotta – mint ez más jelentésekben többek között Braunschweighből szerepel – ennek a cikknek tömeges felvásárlását, úgyhogy átmenetileg nem lehetett többé borotvapengét kapni...”⁶

A jelentés nem szól arról, hogy melyik a két megmaradt borotvapenge márka, és arról sem, hogy a rendelkezés megvalósítása során a Harmadik Birodalomban mennyi nikkelt és krómot sikerült megtakarítani. Az egyik megmaradt pengefajta a „Rotbart” elnevezésű volt – ezt a háború végéig és azután Magyarországon is lehetett kapni.

A jelentések fontosságát, nemkülönben kendőzetlenségét az a tény is mutatja, hogy Martin Bormann, aki 1943. április 12-én a „Führer titkára” lett, és így fokozatosan nemcsak Hitler jobbkeze, hanem gyakorlatilag a helyettese is, 1944 nyarán együtt Robert Leyjel, a szakszervezetek helyettesítésére kreált náci szervezet, a Német Munkafront vezetőjével, aki azután a nürnbergi börtönben öngyilkos lett, a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt és a Német Munkafront összes funkcionáriusainak megtiltotta az együttműködést az SD-vel. Ez azután a jelentések végét okozta: 1944. július végétől 1945. március végéig már csak néhány „egyes jelentés” készült. A legutolsó kelte: 1945. március 28.⁷

A másik hiányosság, és ez nemcsak Dombrády munkásságára jellemző, a nemzetközi összehasonlítás teljes hiánya a m. kir. honvédség hazai gyártású fegyvereinek ismertetésénél és minősítésénél. Értékes forrásanyag ehhez Hitler és Albert Sper konferenciáinak 1942. február 19 – 1945. március 22 között keletkezett 91 jegyzőkönyve. Ezeket Willi

⁵ *Boberach, Heinz* (kiad.): *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Tageberichten des Sicherheitsdienstes der SS.* Neuwied und Berlin, Hermann Luchterhand Verlag, 1965. Einleitung, IX. s köv. o. – A titkos jelentések teljes szövegét ugyancsak *H. Boberach* kiadásában és bevezetőjével 17 zsebkönyvben a Herrsching-i Pawlak Verlag adta ki, az 1965. évi kiadással azonos címmel, 1938-tól 1945-ig terjedően.

⁶ *Boberach*: i. m. Pawlak-kiad. 11. k. (1942. júl. 23. – 1942. nov. 2.) 1984. 4173. o.

⁷ *Boberach*: i. m. 1965. évi kiad. XXVI. s köv. o.

A. Boelcke adta ki 1969-ben, Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg (Németország hadfelszerelése a második világháborúban) címmel.⁸

A kötethez Boelcke részletes bevezetőt írt, a jegyzőkönyvek egyes pontjaihoz pedig gondos magyarázatokat. Csak sajnálni lehet, hogy a kötet megjelenése óta eltelt 35 esztendőben hadtörténezeink nem figyeltek fel erre, a Hitlernek hadfelszerelési ügyekben hozott 2500 döntését tartalmazó dokumentumgyűjteményre.

Dr. Fritz Todt mérnök, számos más tisztsége mellett birodalmi fegyverkezési és lőszerügyi miniszter 1942. február 8-án reggel Hitler rastenburgi főhadiszállásának repülőtéréről felszállva, mindmáig tisztázatlan körülmények között repülőbalesetben életét vesztette. Hitler nyomban parancsot adott a Rastenburgban átutazóban levő kedvenc házi építészének, Albert Speernek Todt összes hivatalának átvételére. Így lett a kiváló szervezőképességű, tehetséges építész a Harmadik Birodalom egyik legjelentősebb vezetője.

A kötetből kiderül, mennyire szélesen értelmezték és gyakorolták a hitleri Németországban a „hadfelszerelés”-t. Az 1942. július 23/24/25-i (túlzás nélkül maratoninak minősíthető) konferencia jegyzőkönyvének 30. pontja:

„A hadfelszerelés szállítási hivatal tüzetesen és haladéktalanul megvizsgálja a lehetőséget, tojásos tésztaféleségek Ukrajnában gyártása révén liszt, tojás, tej és zsír szállítási lehetőségét kihasználni, és ezeket a német ellátás számára pótlólagosan biztosítani. – Ehhez szükség lesz a napi szükséglet legegyszerűbb használati tárgyairól való gondoskodással megkönnyíteni ezek élelmiszere való cseréjét, és különösen előmozdítani a szállítást a sík országokban a vasútállomásokhoz. A fegyverkezési és lőszerügyi miniszter Backe államtitkárral [Dr. Herbert Backe, az élelmezési és mezőgazdasági minisztérium államtitkára – B. J.] erről meg fog állapodni. – A Führer az ilyenfajta megállapodásokat sürgősen szükségesnek és megvalósíthatónak tartja.” Ehhez Boelcke hozzáfűzte:

„A német népben növekvő elégedetlenség és a munkateljesítmény csökkenése miatt Hitler 1942 augusztusában végleg elhatározta a fejadagok minden körülmények közötti növelését, a megszállt területek rovására. A fejadagok növelését, ami 1942. október 19-i hatállyal lépett életbe, már szeptemberben ismerhették. A normálfogyasztó ettől kezdve 300 helyett 350 g húst és 2000 helyett 2250 g kenyeret kapott hetenként.”⁹

Magyarország a Hitler–Speer-konferenciák jegyzőkönyveiben éppen egy tucatszor fordul elő. Az 1944. április 6/7-i megbeszélés jegyzőkönyvének 17. pontja szerint: „a Führer személyesen akar kapcsolatba lépni az SS birodalmi vezetővel: [Heinrich Himmler, Reichsführer-SS – B. J.] és rábírní őt a Magyarországról szükséges mintegy 100 000 embert megfelelő zsidókontingensek rendelkezésére bocsátásával előteremteni...”¹⁰

A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944 című, 1968-ban kiadott dokumentumgyűjteményből (is) tudjuk, milyen féltékenyen őrködött Joachim von Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter azon, hogy német–külföldi viszonylatban semmi se történhessen az ő hivatalának közreműködése, de legalább tudta nélkül.¹¹

⁸ Boelcke, Willi A. (kiad. és bev.): Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer 1942–1945. Frankfurt M., Akademische Verlagsgesellschaft ATHENAION, 1969.

⁹ Boelcke: i. m. 160. s. köv. o.

¹⁰ Boelcke: i. m. 346. s. köv. o.

¹¹ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. A 621. és az utána következő dokumentumok, 813. s. köv. o.

A Hitler–Speer konferenciák jegyzőkönyvei von Ribbentrop és beosztottai mesterkedéseinél magasabb szinten láttatják Magyarország gazdasági, hadiipari kizsákmányolását, ami az 1944. március 19-i német megszállást követően erőteljesen fokozódott. Április 6-a után meglehetősen éles vita bontakozott ki egyfelől Speer, másfelől von Ribbentrop, illetve kettejük minisztériumai között. Speer – mint azt a már említett április 6–7-i konferencia jegyzőkönyvének alább idézendő 23. pontjából tudjuk – gazdasági megbízott kinevezését kérte Magyarországra. Ribbentrop ez ellen tiltakozott, mert azt szerette volna, ha a magyar gazdasági ügyek is Edmund Veesenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott hatáskörébe tartozzanak, és nem Speer minisztériuma egyik emberéhez.

A jegyzőkönyv 23. pontjának szövege a következő:

„A Führernek átadtam Speer birodalmi miniszter úr Magyarországra vonatkozó iratát és egy főhreri teljhatalmú megbízás tervezetét azzal a megjegyzéssel, hogy az SS-birodalmi vezető, a birodalmi gazdasági miniszter és a birodalmi élelmezési miniszter hozzájárultak. A Führer ehhez a javaslatához elvi hozzájárulását adja, és megbízza Liebel főpolgármester urat [Willy Liebel nürnbergi főpolgármester, a birodalmi Hadfelszerelési és Haditermelési Minisztérium központi hivatalának vezetője – B. J.], azonnal értesítse Lammers birodalmi miniszter urat [Dr. Hans Heinrich Lammers, birodalmi miniszter és a birodalmi kancellária főnöke – B. J.] és a külügyminisztert, hogy ezt a tájékoztatást magától értehetődően szükségesnek tartja, azonban a külügyminiszter állásfoglalását figyelmen kívül hagyva a javaslatához hozzájárulását már most kimondja.”¹²

Az idézett jegyzőkönyvi pont utolsó mondata bizonyítja, hogy von Ribbentrop „kurzusa” ekkor, 1944. április elején milyen alacsony szintre süllyedt.

Magyarország német vezetés általi kezelését világosan mutatja a jegyzőkönyv következő, 24. pontja:

„A magyarországi kapacitástartalékoknak a német hadfelszerelés számára történő kihasználása lényeges pontjaként a mi Diko-nk [Deutsche Industriekommission, német ipari bizottság – B. J.] munkája alapjául lényeges pontonként a következőket emelem ki:

- a) A magyar ipar tájékoztatási kötelezettsége közvetlenül a Diko-val szemben.
- b) Az ipari, kereskedelmi és honvéd minisztérium tájékoztatási kötelezettsége a Diko-val szemben.
- c) Legközelebb 1-1½ milliárd pengő rendelkezésre bocsátása a külön számlára a német megbízások lebonyolítására.
- d) A magyar hadfelszerelési program és a fegyvergyártás megtisztítása és a magyar hadsereg átállítása német fegyverzetre.
- e) Garancia Magyarországgal szemben a német egységekben való teljes szállításra az eddigi magyar termelésnek megfelelően. Ehhez a megfelelő magyar kapacitás teljes rendelkezésre bocsátása a német megbízások számára.
- f) Közvetlen együttműködés a Diko bekapcsolása útján a német iparvállalatok és a magyar iparvállalatok között tanácsadás, ill. szabadalmi kapcsolatok formájában.
- g) Az alkalmanként az ipar által az iparnak közvetlenül adott feladatok megerősítése alapvetően a Diko által, melynek intéznie kell az összes fizetéseket.

¹² Boelcke: i. m. 348. o.

h) Zárt üzemek létesítése, mégpedig

aa) a kijelölt üzemekben dolgozó alkalmazottaknak,

bb) az üzemeknek adott feladatok megvalósításához szükséges és az ehhez a cégeknél jelentkező erőknél.

i) A cégeknél a csapatrészek általi beavatkozás, bármilyen módon, mégpedig anyagok és készletek igénybevétele csak a Diko-n keresztül mehet, ill. különben tilos.

k) Munkaerő pótlólagos odairányítása a magyar hadfelszerelési üzemek számára az ottani magyar szervek által.

A Führer egyetért avval, hogy ezek a programpontok alapul szolgáljanak a leendő tárgyalásokra.”¹³

Nem kevésbé figyelemreméltóak Boelcke megjegyzései ehhez a jegyzőkönyvi ponthoz:

„Romániával és Olaszországgal ellentétben Magyarországon sikerült a hadfelszerelési ipar hozzáillesztése és messzemenő kihasználása a német Wehrmacht javára, jöllehet a magyar sürgős fegyverkivánságokat német részről nem tudták teljesíteni. Már 1943-ban megkísérelték 450 millió márka értékű német hadfelszerelési-kihelyezési feladatok elhelyezését Magyarországon, amelyeket azonban, mivel Németország nem volt képes ellenszállításokra, legnagyobb részben a magyar kormánynak kellett meghiteleznie. A magyar fegyverkapacitás kihasználásáról a döntő tárgyalásokat végül a német fegyverbizottság folytatta 1944. július 7–8-án a Honvédelminisztériumban. Egyebek között megállapodtak, hogy a magyar géppuskagyártás 1945 januárjában befejeződik. Megkezdődik a német MPi 44 [rohampuska – B. J.] gyártása, mindenekelőtt megrendeltek 718 7,5 cm-es páncélelhárító ágyút, melyek gyártása 1946 júniusában fejeződnék be. Másfelől Magyarországon csak 240 lövegre való anyag volt. Magyarország azonkívül 1947 márciusáig tartalékcsoveket akart gyártani a 8,8-as léghárító ágyúkhöz. Azonkívül érvényes volt egy rendelés 580 darab 10,5 cm-es tarackra és 78 darab 15 cm-es tarackra. A német bizottság elsősorban 6 komplett 21 cm-es 18 M. mozsár gyártását kívánta.

Néhány nappal korábban már aláírtak egy jegyzőkönyvet a magyar páncélos- és gépjárműkapacitás átállításáról. Eszerint a magyar »Turán« harckocsi és a »Zrínyi« rohamlöveg gyártásának 1945 elejéig be kell fejeződnie. Kilátásba helyezték a német járművekre való átállást. További egyezmények következtek a magyar lőszergyártás átállításáról és a német kaliberrel való egybehangolásáról.”¹⁴

A sort még lehetne tovább folytatni német anyagok és adatok ismertetésével. A német „Nachschlagewerk” szót a magyarban sajnos nem tudjuk pontosan visszaadni. A szótárak kézikönyvnek, adattárnak fordítják. A második világháborúval foglalkozó ilyen Nachschlagewerk-ek használata nálunk nem elég általános. Az 1997-ben javított és bővített utánnomásban megjelent Magyarország a második világháborúban c. lexikonban a főszerkesztő, Sipos Péter a DIKO címszót részletesen tárgyalja, de sajnálatos módon az 1944-es évre, a német megszállás után történetekre nem tér ki.¹⁵

¹³ Boelcke: i. m. 348. s köv. o.

¹⁴ Boelcke: i. m. 349. o.

¹⁵ Magyarország a második világháborúban. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 1997. Hadigazdaság Magyarországon címszó, 144. s köv. o.

Ez a lexikon említi például a német MG 42 géppuskát, de nem közli adatait. Így aztán előfordulhat olyan érthetetlen hiba, mint az említett géppuska tűzgyorsaságának megadása a következőképpen: „1550/m/s”¹⁶ A tűzgyorsaság azt jelenti, hogy az adott fegyver percenként hány löszert tüzel el. Az MG 42-nél ez percenként 1200 volt, tehát szó sincs sem méterről, sem másodpercről. Az 1550/m/s adat feltehetően valamilyen kezdősebességet akar jelölni, a kérdés csak az, hogy mit. Ekkora kezdősebessége tudvalevőleg egyetlen második világháborús kézfegyvernek sem volt.

Ha már a géppuskák tűzgyorsaságánál tartunk, talán nem szükségtelen megjegyezni, hogy az MG 42 percenkénti 1200-as tűzgyorsasága elméleti tűzgyorsaság volt, ez nem azt jelenti, hogy egyfolytában egy percig lőhettek volna vele. A második világháborúban használt géppuskák között csak kevés érte el a percenkénti 1000 lövést, az átlag jóval ez alatt maradt. Ami pedig a m. kir. honvédség golyószóróit és géppuskáit illeti, a már idézett Lexikon szerint ezek tűzgyorsasága csak 350 lövés volt percenként, tehát meglehetősen alacsony.¹⁷

Az 1940. évi nyugati hadjárat befejeztével Hitler nagyszabású előléptetést hajtott végre. Július 19-én a birodalmi gyűlésben a szárazföldi erő kilenc és a légierő három tábornokát Generalfeldmarschallá, vezértábornaggyá léptette elő. A három újsütetű légi-erős tábornagy egyike az ugyanekkor birodalmi marsalli rangot kapott Hermann Göring jobbkeze, Erhard Milch volt. Tábornagyi rangját a háború végéig megtartotta, tévedés tehát őt 1944 áprilisában „altábornagy”-ként szerepeltetni.¹⁸

De váltsunk most témát, és térjünk rá a magyar 2. hadseregre, ennek tragédiájára. Előljáróban szükséges megjegyezni, hogy a tragédia miatti felelősség, és méginkább az e tragédiát előidézett felelőtlenség a tudományos igényű feldolgozásokban alig bukkan fel, inkább visszaemlékezésekben fordul elő. Véleményem szerint – és ezt már itt ki kell mondani – a tragédiáért felelősek a „legfelsőbb hadúr”-ral, Horthy Miklós kormányzóval az élükön Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök, Bartha Károly honvédelmi miniszter és utóda, nagybacsoni Nagy Vilmos, Jány Gusztáv hadseregpáncsnok, a hadtestpáncsnokok, és lehetne folytatni ezt a felsorolást egészen az állások kiépítését elhanyagoló, a szovjet támadást követően a rájuk bízott katonákat cserbenhagyó tisztelig.

A keleti hadszíntéren, pontosabban ennek közelében a legfelsőbb hadúr egyetlen alkalommal, 1941. szeptember elején járt, amikor látogatást tett Ukrajnában, Hitler vinnyicai főhadiszállásán. Emlékirataiban ezt a látogatást egyetlen szóval sem említi.

Horthynak a harc színhelyétől távol fogalma sem volt, nem is lehetett arról, hogyan élnek és halnak meg a magyar honvédek az ellenséggel szemben. Nem az első állásokban tett látogatását hiányolom, hanem azt, hogy 1942-ben még a hadsereg-páncsnokságot vagy valamelyik hadtestpáncsnokságát sem látogatta meg.

Emlékirataiban Horthy a magyar 2. hadsereg tragédiájának mindössze néhány sort szentel. Mint írja, a németek ismételten ígértek hadianyagot, de a hadsereg „nemcsak út-

¹⁶ *Dombrády Lóránd*: A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2003. 294. o. A helyes adat *Hobart, F. W. A.*: Das Maschinengewehr. Die Geschichte einer vollautomatischen Waffe. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1987. 176. o., táblázat.

¹⁷ Magyarország a második világháborúban. i. m. 491. o., táblázat.

¹⁸ Milch adatai *Absolon, Rudolf* (szerk.): Rangliste der Generale Friedberg. Podzun-Pallas-Verlag, 1984. 16. o.; altábornagy: *Dombrády*: i. m. 394. o.

ra kelése előtt, hanem a hadszíntérré érkezése után sem kapott meg soha semmit. Ennek az volt a következménye, hogy a Voronyezs mellett folyt harcok során a mi csapataink egészen kivételesen súlyos veszteségeket szenvedtek.”¹⁹

Az ilyen állítást olvasva felmerül a kérdés: és a legfelsőbb hadúr mit tett, tett-e valamit hadianyag-ügyben, megkísérelte-e egyáltalán rávenni a német vezetést ígéretei betartására?

A volt kormányzó emlékirataihoz még annyit, hogy eredetileg német nyelven jelentek meg, *Ein Leben für Ungarn*, „Egy élet Magyarországért” címmel. Erről a Buenos Airesben 1953-ban kiadott, jóval szerényebb című Emlékirataim magyar nyelvű könyvben éppúgy nincs szó, mint az 1990. évi budapesti kiadásban. Az sem közismert, hogy a nyilas emigráció az eredeti, német címből szójátékot csinált: *Ungarn für ein Leben*, azaz „Magyarországot egy életért”.

De térjünk vissza Horthy ama állítására, miszerint a németek többszöri ígéretük ellenére sem adtak hadianyagot. Ez így egyszerűen nem igaz, igenis adtak, persze nem elegendő mennyiségben, és a saját felszerelésükhöz képest másod-, sőt harmadrendű minőségben, eleinte főleg zsákmányanyagot. De mutasson valaki olyan államot a második világháború időszakából, amely szövetségesének – különösen ha az, mint Magyarország Hitler szemében volt, megbízhatatlannak minősül – hajlandó átengedni a legjobb minőségű saját hadianyagot.

A német hadianyaggal kapcsolatban a magyar szakirodalom sajnos a mai napig nem veszi figyelembe, hogy a németek már 1941-ben sem tudták saját csapataikat sem ellátni a szükséges mennyiségű fegyverzettel és felszereléssel. Fegyvertársaik fegyverzet-igényeit – mint már említettem – elsősorban a hódításaik során zsákmányolt hadianyagból elégítették ki, miután ennek javát saját alakulataik ellátására fordították. Különböző mértékben és eredménnyel dolgoztak nekik a megszállt országok hadianyaggyárai is: a cseh gyárakban gépjárművek, páncélosművek és harckocsik készültek, Franciaországban vasúti gördülőanyagok, mindenekelőtt mozdonyok, szerszámgépek, továbbá repülőgépmotorok. Ennek az országnak 1942 tavaszán a németek 4,5 milliárd birodalmi márka értékű ipari megrendelést adtak.²⁰

A zsákmányolt fegyverzet felhasználására egyetlen példát említenék, aminek magyar vonatkozása is van. 1941 nyarán, a Szovjetunió megtámadásakor nyomban kiderült, hogy a meglévő német páncélelhárító ágyúk, a 37 mm-es saját és a 47 mm-es belga eredetű lövegek hatástalanok a szovjet T-34-es és méginkább a nehéz KV harckocsikkal szemben. Az alkalmasság határán volt jobb határfokú, német fejlesztésű 50 mm-es páncélelhárító lövegből viszont 1941. június 1-jéig alig 1000 db készült.²¹

A páncélelhárítás terén a németek a fordulatot az 1941 vége felé bevetett, a híres Rheinmetall művekben gyártott 75 mm-es páncéltörő ágyúktól várták. Emellett bevetették a zsákmányolt lövegeket is, a 75 mm-es francia és a 76,2 mm-es szovjet ágyúkat, kisebb átalakításokkal. Így az 1897-ben, tehát a XIX. század végén rendszeresített, a maga

¹⁹ Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, Európa – História, 1990. 256. o.

²⁰ A cseh hadiiparra *Spielberger, Walter J.*: Die Panzerkampfwagen 35 (t) und 38 (t) und ihre Abarten einschliesslich der tschechoslowakischen Heeresmotorisierung 1920–1945. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1980. passim, Franciaországra *Jackel, Eberhard*: Frankreich in Hitlers Europa. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1966. 223. s köv. o.

²¹ *Kosar, Franz*: Panzerabwehrkanonen 1916–1997. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1978. 92. s köv. o.

korában, az első világháborúban kiválóan bevált francia tábori ágyú csövét a saját 50 mm-es páncélelhárító löveg talpára helyezték, és a hátrasiklás csökkentésére torkolatfeket szereltettek rá. Ilyen francia lövegekkel a lengyel hadsereg is rendelkezett, és a németek a Lengyelországban zsákmányolt gránátokat felhasználták a náluk „7,5 cm Panzerabwehrkanone 97/38” elnevezéssel rendszeresített löveghez. Ez a fegyver azonban a páncélelhárításban a szovjet arcvonalon legfeljebb kiegészítő szerepet játszhatott, mivel páncélgránátjának torkolati sebessége másodpercenként csak 570 m-t ért el, szemben a valódi páncélelhárító ágyúk 900, sőt 1000, valamint a szovjet 57 mm-es páncélelhárító lövedékek 1270 m/sec torkolati sebességével, ami egyébként a második világháborúban páncéltörő lövedék által elért legnagyobb sebesség.²²

A 97/38 páncélelhárító ágyú magyar vonatkozása pedig az, hogy ebből a lövegfajtából a németek a magyar 2. hadsereg részére a hadművelleti területen kiutaltak 72 db-ot, mint azt Szombathelyinek a Legfelső Honvédelmi Tanács előtt 1942. október 8-án tartott, alább még részletesen idézendő előadásából tudjuk. Sokra a magyarok ezekkel a lövegekkel nemigen mentek, mivel sem mozdonyt, sem vontatót nem kaptak hozzájuk.

A németek által zsákmányolt, illetve megszállt országokban gyártott harceszköz felhasználására még egy további példa, ismét magyar vonatkozással. Otto Carius páncélos főhadnagy, aki 1944. július 27-én a Wehrmacht 535. katonájaként megkapta a Vaskeleszt Lovagkeresztjéhez a Tölgyfalombot, Tiger im Schlamm (Tigris a mocsárban) című visszaemlékezésében leírja az 1940 őszen a 7. német páncélosadosztálynál kezdődött páncélos pályafutását. Ennél a hadosztálynál kapták meg a 37 mm-es lövegű, a német hadseregben 38 (t) elnevezéssel rendszeresített gyári új, cseh gyártmányú harckocsikat, melyek a prágai Českomoravska Kolben Danek, 1940-től Böhmisch-Mährische Maschinenfabrik AG nevet viselő gyárban készültek. Téves tehát az az állítás, hogy az eredetileg „LT Vz. 38” jelű könnyű harckocsikat a Skoda gyár állította volna elő. Ezeknek az 1942-ig gyártott járműveknek a technője és a tornya szegecselt volt, a lemezeket szegecses tartották össze, hegesztés helyett.²³

Carius alakulata 1941 júniusában a német 20. páncélosadosztály kötelékébe került harcba a keleti arcvonalon. Június 22-én a német támadásban bevetett 3332 harckocsinak több mint 23%-a, 772 darab ilyen cseh gyártmányú, 38 (t) harckocsi volt.²⁴

Carius a töltőlövész feladatát látta el, a toronyban. Harckocsijukat július 8-án egy szovjet 45 mm-es páncélelhárító ágyú kilőtte. A gránát a harckocsi jobb elülső részét találta el: a rádiós ülésénél a páncéllemez nagy darabon betört, a rádiós elveszítette jobb karját. „Szidjuk a rideg és rugalmatlan cseh acél minőségét, amellyel a szovjet 47 mm-es [Tévedés! A szóban forgó szovjet löveg 45 mm-es volt. – B. J.] ágyúnak olyan kevés veszélye volt. A lövedék repeszeinél jóval több kárt okoztak a saját páncélzat darabjai és a szegecsesek.”²⁵

²² Kosar: i. m. 96., ill. 121. o.

²³ Spielberger: i. m. 183. s köv. o. – A harckocsiból Spielberger szerint összesen 1414 db készült.

²⁴ Müller-Hillebrandt, Burkart: Das Heer 1933–1945. II. k. Die Blitzfeldzüge 1939–1941. Das Heer im Kriege bis zum Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion im Juni 1941. Frankfurt M., E. S. Mittler und Sohn Verlag, 1956. 106. o. Tabelle 24.

²⁵ Carius, Otto: Tiger im Schlamm. Die 2. schwere Panzer-Abteilung 502 vor Narva und Dünaburg. Berg am See, Kurt Vowinckel Verlag, 1985. 11. s köv. o.

A 38 (t)-vel kapcsolatban a német szakirodalom megállapítja, hogy „elégtelen fegyverzetük miatt a járművek az orosz járművek elleni bevetésre nem voltak többé alkalmasak.” Ez a tény egyúttal cáfolata A magyar királyi honvédség fegyverzete című könyv ama állításának, hogy Magyarországon T-38 néven rendszeresített harckocsik „1942 második felére” lettek „elavultnak tekinthető”-k.²⁶

A Szovjetunió elleni támadásban nyomban elavultnak bizonyult harckocsikból a németek Hitlernek még 1941 szeptemberében Horthynak tett ígérete alapján, hogy tíz felszerelnek egy magyar páncélosadosztályt – 1942 júliusáig jó 100 darabot adtak át a magyaroknak. A Don-kanyar címmel 2001-ben megjelent részletes monográfiában ez a tény szerepel: de mint a legtöbb magyar és német fegyvernél, ennél is hiányzik az értékelés, a nemzetközi keretű összehasonlítás.²⁷

A magyar páncélosadosztály felfegyverzéséhez a cseh gyártmányú harckocsik mellett átadtak 22 db Pz. IV F 1 jelű német gyártású harckocsit is. Ezt a járművet a magyar szakirodalom közepes harckocsinak minősíti, nem véve tekintetbe, hogy ekkor, 1942 tavaszán, ez volt a németek legnehezebb harckocsija. Ez alkotta 1943-ig a páncéloszászlóaljak nehéz századainak anyagát.²⁸

Eredetileg a Pz. IV-et a német könnyű harckocsik, a Pz. I és Pz. II-k támogatására szánták, főfegyvere egy 75 mm-es, L/24, tehát rövidcsövű ágyú volt, páncélgránátjának torkolati sebessége 385 m/sec. Erről a kis számban már a Lengyelország elleni hadjáratban 1939 szeptemberében bevetett harckocsiról ott kiderült, hogy páncélvastagsága elégtelen, ezért a teknőre elől és oldalt pótlemezeket szereltek. A 385 m/sec torkolati sebességű páncélgránát elégtelen ütőképessége pedig az 1940. évi nyugati hadjáratban vált nyilvánvalóvá.

Ezért a Szovjetunió megtámadása előtt csaknem egy hónappal, 1941. május 26-án Hitlernél a Berghofban tartott megbeszélésen elhatározták, hogy a Pz. IV rövidcsövű löveges harckocsikat átfegyverzik az 50 mm-es páncélelhárító ágyúkra. Miután azonban hamarosan kiderült, hogy az erősebb szovjet harckocsik ellen ez a löveg is szinte hatástalan, döntés született, hogy egy új, előbb 44, majd 40 elnevezésű, 75 mm-es, L/43 csőhosszúságú löveget kell beépíteni a Pz. IV tornyába. Az új jármű tömeges kibocsátását 1942 márciusától tervezték. A rövidcsövű változathoz 1941-ben egyébként 480 db-ot gyártottak.²⁹

Ezek közül származott a magyaroknak átadott, már említett 22 db. A már idézett, A magyar királyi honvédség fegyverzete című könyv Pz. IV-et ismertető szövege nem egyértelmű. Ezt írja: „A termelését csak 1942-ben kezdték rohamosan növelni, amikor bebizonyosodott, hogy a Pz. IV. [tévesen így, a római szám után ponttal – B. J.] az egyetlen

---

²⁶ von Sengen und Etterlin, F. M.: Die deutschen Panzer 1926–1945. München, J. F. Lehmanns Verlag, 1965. 32. o. A T-38-ra Bonhardt Attila–Sárhidai Gyula–Winkler László: A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete. H. és én. Zrínyi Kiadó, 116. o.

²⁷ Szabó Péter: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Budapest, Corvina, 2001. 33. o. – ahol tévesen állítja, hogy a 38 (t) harckocsik Skoda gyártásúak lettek volna.

²⁸ v. Senger und Etterlin: i. m. 142. o.

²⁹ A Pz IV részletes leírása Spielberger, Walter J.: Der Panzerkampfwagen IV und seine Abarten. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1975.

német harckocsi, amely a T-34 és KV-típusú szovjet harckocsikkal a siker reményében képes felvenni a harcot.”³⁰

Félreértések elkerülése végett, helyes lett volna világosan megírni, hogy a termelés előbb az F 2, majd a G jelű típusra vonatkozott. Az F 2-t 1942 márciusától júniusig gyártották, 75 db készült belőle, három gyárban. A „rohamos” növelés inkább a G típusjelű Pz. IV-re vonatkozatható, ebből 1942 áprilisa és 1943 márciusa között 1250 db-ot gyártottak.

A magyarokon ez így nem segített. Ők kénytelenek voltak beérni a Pz. IV rövidcsövű változatával. Ezzel a típussal nem lehetett felvenni „a versenyt a T-34-es és KV típusú szovjet harckocsikkal”. A verseny felvételére a hosszúcsövű harckocsiágyús Pz. IV-ek lettek alkalmasak, páncélgránátjuk torkolati sebessége 740-990 m/sec volt, tehát jóval nagyobb, mint a T-34 76,2 mm-es gránátjának 662 m/sec kezdősebessége.³¹

Hadianyag átadását a magyaroknak Keitel vezértábornagy Budapesten 1942 januárjában valóban megígérte. Ez azonban csak a Führer 1941 szeptemberében Horthynak tett ígéretének a megismétlése volt. A Hitler tábori főhadiszállásán szeptember 7-én kezdődött tárgyalásokon a magyarok kérték a Miklós Béla vezette gyorshadtest kivonását a keleti hadszíntérről. Ellentétben a hazai irodalomban olvasható állítással, Hitler ehhez nem járult hozzá. Ellenben megígérte, hogy a gyorshadtestet német anyaggal alkalmassá teszik a további hadműveletekre, és felszerelést szállítanak a magyar páncélosadosztálynak.³²

Az 1941. szeptember 6-án vezérkari főnökké és november 1-jével vezérezredessé ki nevezett Szombathelyi Ferenc szerepének és felelősségének megítéléséhez én rendkívül fontosnak tartom a magyar 2. hadseregnél tett látogatását 1942. szeptember 6 – 13 között, majd előadását erről a szemléről az LHT előtt. Nem tudom miért, de ezt a látogatást a hazai szakirodalom nagyon „szőrmentén” kezeli, az előadást pedig egyáltalán nem értékeli.

Szombathelyinek a 2. hadseregnél szerzett benyomásairól szóló előadását legelőször Adonyi Ferenc volt vezérkari őrnagy említette 1954-ben Klagenfurtban megjelent A magyar katona a második világháborúban című könyvében, 1942. október 5-i időponttal.³³ Ez a dátum azután innen bekerült a szakirodalomba, de állítom, hogy a Hadtörténelmi Levéltárban levő példányt előttem senki nem vette a kezébe.³⁴ Ezen a példányon is rajta van géppel írva az „1942. X. 5-i keltezés”, de ez alatt piros írónnal a következő áll: „Lényegében előadtam az L.H.T. ülésén X/8-án Sz.”

³⁰ Bonhardt-Sárhidai-Winkler: i. m. 130. o.

³¹ A Pz IV F 2 lövegének teljesítményadatai v. Senger und Etterlin: i. m. 305. o.: a T-34 lövegének adatai Uő: Die Kampfpanzer von 1916–1966. München, J. F. Lehmanns Verlag, 1966. 518. o.

³² Horthyék látogatása Hitlerrel ld. a honv. vk. hdm. osztálya 1941. okt. 10-i feljegyzését a honv. miniszter számára HL 6466/1., 257. doboz. A gyorshadtest problémája és a látogatásra: Deutschland und der Zweite Weltkrieg 4. k. Der Angriff auf die Sowjetunion. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt. 1983. 891. s. köv. o. Téves állítás Dombrády: i. m. 78. o.

³³ Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt, 1954. Szombathelyi LHT előtti előadásának időpontját a „Fontosabb forásmunkák, okmányok” között említi. 272. o. – Talán nem felesleges megjegyezni, hogy a Franz v. Adonyi-Naredy: Ungars Armee im Zweiten Weltkrieg. Deutschlands letzter Verbündeter. Neckargemünd: Scharnhorst Buchkameradschaft 1971. címmel megjelent könyv nem teljesen azonos az 1954. évivel. A Quellenverzeichnis-ben Szombathelyi előadása itt is 1942. 10. 5-i dátummal szerepel. 218. o.

³⁴ HL Vezérkari iratok, szám nélkül. 282. doboz.

Ennek a több mint 40 gépelt oldalas, különböző kezektől eredő javításokat és beszű-
rásokat tartalmazó dokumentumnak részletes elemzése szétfeszítené jelen dolgozat kere-
teit, ezért itt csak néhány vonatkozására térnek ki.

A magyar 2. hadseregnél tett szemléje során szerzett tapasztalatai alapján október 8-i
előadásában Szombathelyi elismerte, hogy ez a hadsereg csak „folyammegfigyelésre”
alkalmas. Ezzel a megállapításával Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a második világ-
háború időszakának egyik legjobb magyar tábornoka, a m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke
ki nem mondva elismerte, hogy a hadsereg voltaképpen teljesíthetetlen feladat előtt áll.
Idézte a hadseregnek alárendelt német XXIV. páncélos hadtest vezénylő tábornokának,
Willibald Freiherr von Langermann und Erlenkamp páncélostábornoknak előtte a ma-
gyar csapatokról mondott véleményét:

„Az Uryw-i harcok után alkalmam volt Langermann pc. tbk-kal, a XXIV. pc. hadt.
pk-ával beszélni, aki ezeket a harcokat vezette. Ő a magyar csapatokat nagyon dicsérte.
Magatartásukkal teljesen meg volt elégedve, csapataink kifogástalanul viselkedtek. El-
lenben panaszkodott, hogy nincsenek jól kiképezve. Tömörülnek. Az elg-et nem tudják
láthatatlanul kúszva megközelíteni, nem ássák be magukat. Mindez igen sok veszteséget
okoz. Nem tudnak a nehézfegyvereikkel együtt dolgozni. A pc-osokra pedig azért pa-
naszkodott, hogy a könnyű és nehéz hk-k között nincs meg a kellő összhang (szerinte
ennek olyanannak kell lennie, mint a puskás és nehézfegyverek között). A harckocsik ha-
mar kilövik a löszert, és épen a legkritikusabb pillanatokban, amikor az áttörés már-már
sikerülne, meg kell állni és a löszert pótlást bevárni...”

Langermannról még annyit, hogy alig egy hónappal Szombathelyi látogatása után,
október 3-án több magyar tiszttel együtt elesett. Ugyanerre a sorsra jutott 1943 januárjá-
ban három utóda a XXIV. páncélos hadtest élén. Találón állapította meg a második vi-
lágháborús német páncélos fegyvernem egyik kiemelkedő vezetője, Walter Nehring, aki
a háborút ezredesi rangban, hadtest vezérkari főnökként kezdte, és a páncélos csapat tá-
bornoka rangban a német 1. páncélos hadsereg parancsnokaként fejezte be, hogy ez „an-
nak bizonyítéka, hogyan próbálta meg a német magasabb vezető testület személyes be-
vetéssel menteni azt, amit legfelső szinten elhibáztak”.³⁵

Előadásában Szombathelyi derűlátóan nyilatkozott a kilátásokról: „A hadsereg jelen-
legi 200 km-es védőállásának lerövidítését [kézzel oldalt: kérésünkre] a Führer elrendel-
te, azonkívül otthagyják a jelenleg is alárendelt két német ho-t is. E két kedvező körülmé-
ny lehetőséget nyújt erősebb védelmi rendszer megszervezésére és tartalék
kiképzésre. Pc. ho-unk, a német pc. ho-okhoz hasonlóan, az arcvonal mögé kerül, rész-
ben garageszerű elhelyezésben és amennyiben az esetleges orosz támadások szükségessé
teszik, mint gyors tartalék kerül alkalmazásra. A hátsóbb elhelyezésben a pc. ho. alkal-
mat fog találni a pihenésre, kiképzésre és feltöltésre. A németek kilátásba helyezték a
harckocsi állomány feltöltését is...”

Az elkövetkező hónapokra, a télieket is beleértve, Szombathelyi tehát legfeljebb
„esetleges orosz támadások”-kal számolt. Ugyanez a teljességgel megalapozatlan szem-
lélet tükröződik beszámolójának következő mondataiból is:

---

³⁵ Nehring, [Walther] General: Die Geschichte der deutschen Panzerwaffe 1916 bis 1945. Augsburg,
Weltbild Verlag, 1995. 285. o.

„A hds. téli védelemre való előkészületeit már kintlétemkor megkezdette, és a tavalyi téli háború összes tapasztalatainak felhasználásával remény van arra, hogy a hds. feladatát – minden nagyobb veszteség és nehézség nélkül – teljesíteni fogja...”

Szombathelyi – mint ezt egyik legközelebbi pártfogoltja, Kádár Gyula is megírta róla – „Nagyon tudott. Sem előtte, sem utána nem találkoztam még csak megközelítőleg is annyira alapos katonai elméleti és hadtörténelmi ismeretekkel rendelkező tiszttel.”³⁶

Kádárral megegyező módon minősítette Szombathelyit több beszélgetésünkben Kéri Kálmán is. Éppen ezért megmagyarázhatatlan, hogyan remélhette ez a tábornok, hogy a küszöbönálló, 1942-43-as télen csak „esetleges orosz támadások” lesznek, és ezeket a 2. hadsereg „minden nagyobb veszteség és nehézség nélkül” majd elháríthatja. Hiszen még a közkatonák is tudták, és éppen az előző, az 1941-42. évi téli háború is bizonyította, mennyire elemében érezte magát a télben a szovjet hadsereg. És ez a korábbi évszázadokban is bebizonyosodott, nem utolsó sorban Napoleon grande armée-jának megsemmisülésével.

Az ilyen jellegű megnyilatkozások – hangozzanak bár el akár az LHT előtt – azt a kérdést is szükségszerűen felvetik, hogy hangoztatójuk valóban ennyire naív-e, vagy hallgatóságát reméli elámíthatónak.

Hosszasan lehetne elmélkedni a magyar 2. hadsereg – részben már említett – fegyverzetéről. A Don-kanyar című, már idézett monográfiában helyesen az áll, hogy „a honvédség alakulatait nem a katonai nagyhatalmak háborújában való részvételre készítették és szerelték fel”.³⁷ Ha ezt a megállapítást elfogadjuk, és el kell fogadnunk, mert tényszerűsége a magyar 2. hadsereg katasztrófájában is beigazolódott, akkor viszont hiányolnunk kell utána annak megállapítását, hogy mit remélhetett a magyar politikai és katonai vezetés, amikor ezt a hadsereget kiküldte a „nagyhatalmak háborújában való részvételre”?

Ez a katonai vezetés, és talán részben még a politikai is, tudta, hogy a hadsereg fegyverzete minőségileg elmaradt állapotban van. Éppen ezért érthetetlen és mindenképpen önámításnak minősül a műszaki képzettségű Bartha Károly szolgálaton kívüli vezéreztetés, honvédelmi miniszter előadása 1942. július 14-én a koronatanács előtt. Előadásában Bartha elismerte, hogy a 2. hadsereget fegyverzetben és felszerelésben a német kötelékekkel azonos szintre kellett hozni, hogy „helytállhasson a kiválóan felszerelt orosz hadsereggel szemben”. Ezen beismertő kijelentése után azonban Bartha nem átalotta azt állítani, hogy ez megtörtént.³⁸

A hadsereg tényleges helyzetével, ezzel az elszomorító valósággal találkozott Bartha utóda, Nagy Vilmos október közepén az arcvonalon tett látogatásakor. Azt kellett tapasztalnia, hogy egyes hadosztályok arcvonala 26-29 km széles, öt-hatezer puskával. Mint a háború után megjelent emlékirataiban írta: „Le sem tudom jegyezni már, mennyi panasz hangzott el a hadsereg fegyverzetével kapcsolatosan. A tiszték joggal panaszták, hogy elhárításuk teljesen tehetetlen az orosz páncélosokkal szemben. Elmondták, hogy tüzer-ségünk nagyon csekély, és nem rendelkezünk nagyobb méretű aknavetőekkel...”

³⁶ Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2. kiad. 1978. 283. o.

³⁷ Szabó P.: i. m. 33. o.

³⁸ Az előadás szövege HL Vezérkari iratok 1942., szám nélkül, 282. doboz.

A 2. hadseregnél tett szemléje után Nagy Vilmos Belgográdba repült, ahol Maximilian Reichs-Freiherr von und zu an der Glon Weichs vezérezredes, a B Hadseregcsoport főparancsnoka fogadta, és „Újra megígérte, hogy a 2. magyar hadseregnek segítségére lesz”.³⁹

Von Weichs, mint azt tevékenysége és naplóbejegyzései tanúsítják, egyáltalán nem volt magyarellenes, ígéreteknél többet azonban ő sem adhatott. De a szovjet támadásokat semmilyen ígérettel nem lehetett megállapítani, elhárítani, visszaverni. A magyar 2. hadsereg parancsnokai – és ezt túlzás nélkül állíthatjuk – vakon bíztak a németekben. Gertyenyesi Hollósy-Kuthy László, aki vezérőrnagyi rendfokozatban 1942. november 23-ától volt a IV. hadtest 13. könnyű hadosztályának parancsnoka, egyik beszélgetésünk alkalmával, amikor feltettem neki a kérdést, hogy mégis mire számítottak 1943 januárjában, hogyan gondoltak helytállni a szovjet támadással szemben, így válaszolt: „Azt reméltük, hogy majd a németek segítenek.” Ugyanő Élményeim a második világháború alatt 1939–1945 című, halála után megjelent emlékiratában nem foglalkozik a németek ígéreteivel, de bírálja őket. A doni katasztrófa okait „elsősorban a német vezetési hibában” látja.⁴⁰

Ide kívánczik néhány megjegyzés a magyar 2. hadsereg parancsnokáról, az 1883-ban született Jány Gusztáv vezérezredesről, továbbá a hadsereg vezérkari főnökéről, a Jánynál tíz évvel fiatalabb Kovács Gyula vezérőrnagyról. Kéri Kálmán, aki a Honvéd Vezérkar egyik legjobb képességű tagja volt, és aki 1942 októberében alezredesi rangban Nagy Vilmos honvédelmi miniszter szárnysegédeként minisztere kíséretében járt a Donnál a 2. hadseregnél, Sára Sándor Pergőtüz című, a 2. hadseregnek emléket állító filmjében kifejtette, hogy Jány hadosztályparancsnoknak lett volna legalkalmasabb. Létre tudta volna hozni Európa egyik legkiválóbb hadosztályát.⁴¹

Egyik beszélgetésünkben Kéri Kálmán úgy fogalmazott, hogy Jány legfeljebb egy hadtest vezetésére lett volna alkalmas, a hadseregparancsnoki tisztség túlságosan nagy feladat volt számára.

A Jánynál hat évvel fiatalabb, eredetileg a lovasságnál szolgáló dálnoki Veress Lajos, 1942-ben altábornagy, november 2-ig az 1. páncéloshadosztály parancsnoka a 2. hadsereg kötelékében, 1972-ben Münchenben megjelent háromkötetes Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945) című, idehaza kellő figyelemre nem méltatott munkájában visszaemlékezés jelleggel ír a 2. hadseregről, a hadsereg vezetőiről, és bírálja is őket.

Veress leírja, hogy a páncéloshadosztály ütközetei előestéjén Jány mindig megjelent a csapatok körletében. Az éjszakát a hadosztályparancsnok autóbuszában töltötte, vacsora, majd egy pohár pezsgő mellett beszélgetve. Veress szerint „Ilyenkor mindig felmerült az arcvonal megrövidítésének kérdése is, különösen a hídfőkért vívott küzdelmek tapasztalatai után. A hadosztály parancsnoknak és kitűnő vezérkari főnökének, Koszorus F. vezérkari ezredesnek hivatalos kötelessége is volt a hadsereg gyengeségeire rámutatni.

³⁹ *Nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök 1938–1945.* H. n., Körmendy, é. n. 104. s. köv. o.

⁴⁰ *Hollósy-Kuthy László: Élményeim a második világháború alatt 1939–1945.* Székesfehérvár, 1992. 58. o.

⁴¹ *Sára Sándor: Pergőtüz. A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál.* Budapest, Tinódi Könyvkiadó, 1988. 24. o.

Mindezekeken felül a baráti hang is megszólalt bennük: »10 hadosztállal többet és 100 km-rel rövidebb arcvonalat kérj Guszti, vagy mondj le!«” „Én is követlek és a többi se-regtest parancsnokok is. Talán így felébrednek az otthoniak és a német vezetőség.” „Nem tehetem” – volt a visszatérő válasz.⁴²

Az „otthoniak”-nál, tehát a kormányzónál, a vezérkar főnökénél, a honvédelmi miniszternél – hogy csak a legmagasabb tisztségviselőket említsem – nem a felébredéssel vagy az alvással volt a probléma, hiszen bizonyíthatóan ismerték a 2. hadsereg helyzetét, több forrásból is. Mint fentebb írtam, Veress Lajos 1942. november 2-ig az 1. páncélos-hadosztály parancsnoka volt. Lehetséges, hogy annak idején nem értesült arról, miszerint a honvédelmi miniszter októberi látogatásakor Jány hadseregpáncsnok szabályszerű kihallgatást kért a vele katonaiskolás koruk óta elválaszthatatlan barátságban levő minisztertől, és ezen előterjesztette felváltási kérelmét, mondván, hogy „a hadsereg a reá bízott feladatot teljesíteni nem fogja tudni, én tehát ennek a hadseregnek a magatartásá-ért nem tudok felelősséget vállalni.”

Budapestre visszatérte után Nagy Vilmos, beszámolva a 2. hadseregnél tartott szem-léjéről, jelentette Jány felváltás iránti kérelmét a kormányzónak, aki ráförmedt a minisz-terre: „Nem azért tettem én őt oda, hogy őt felváltsam. Nagyon jól ismerem őt, nekem olyan ember kell ott, aki nem fog a németeknek gázsulálni. Dehogy váltom föl, ott kell maradjon!” E jelenet leírásához Kéri Kálmán, aki Horthy szavait a kihallgatás után nyil-ván miniszterétől hallotta, hozzátette: „Jány el volt intézve.”⁴³

Nagy Vilmos a Végzetes esztendő-kben részletesen leírja a 2. hadseregnél tett látoga-tását, az ezt megelőzőtt látogatást Hitlernél, valamint a már említett rövid vizitet von Weichsnél. Nem tudni miért, de nem említi Jány felváltási kérelmét, sem Horthy elutasí-tó döntését. A szemlétt ekként összegezi:

„A frontlátogatásról mindenekelőtt a kormányzónak számoltam be, majd a miniszter-tanácsot tájékoztattam, végül a parlament mindkét házának egyesített véderőbizottsá-gában tartottam beszámolót. Nem hallgathattam el a tapasztalt hiányosságokat és ellátási nehézségeket. Közöltem azt is, hogy pillanatnyilag a 2. magyar hadsereg arcvonalán nem fenyeget szovjet támadás.”⁴⁴

Az „elintézettséget” nyugodtan ki lehet terjeszteni az egész magyar hadsereg-re. Laj-tos Árpád vezérkari százados 1942. október 26-tól a 2. hadsereg parancsnokságánál szol-gált, a hadműveleti osztály 1. beosztott vezérkari tisztjeként. Mindarról, ami a hadsereg-parancsnokságon történt, így személyesen értesült. Lajtos élete utolsó éveit levéltári kutatásokkal és a hadsereg történetének, tragédiájának vizsgálatával és megírásával töl-tötte. Emlékezéséből tudjuk, hogy Hitler 1942. december 24-én levélben kérte Horthyt, parancsolja meg a magyar 2. hadseregnek a Donon való végső kitarást. Horthy termé-szetesen eleget tett a Führer kívánságának: december 27-én mint Legfelsőbb Hadúr kiad-ta a végsőig való kitarásra a parancsot.⁴⁵

⁴² *Dálnoki Veress Lajos*: A Don-i Magyar 2. Hadsereg megalakulása és annak hadműveletei 1942–43-ban. In: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). Kiadta és sajtó alá rendezte Dálnoki Veress Lajos vezérezredes. München, 1972. 421. o.

⁴³ *Sára*: i. m. 164. s köv. o.

⁴⁴ *Nagybacsoni Nagy*: i. m. 109. o.

⁴⁵ *Lajtos Árpád*: Emlékezés a 2. magyar hadsereg-re 1942–1943. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989. 64., ill. 69. o.

A magyar 2. hadsereg katasztrófájához jelentősen hozzájárult Szombathelyi, majd Horthy döntése 1943. január 16-án, a szovjet támadás után. Ezeket a döntéseket szintén Lajtos Árpád örökölte meg az utókornak. A szovjet sikerek folytán bekerítés fenyegette a magyar VII. hadtestet, ezért ezt és az 1. páncélosadosztályt hátra kellett volna vonni. Ehhez Jány a nap délutánján távbeszélőn engedélyt kért a B Hadseregcsoport főparancsnokságától, ahonnan természetesen azt a választ kapta, hogy a Führer dönt.

A hadseregparancsnokság tisztjeinek sikerült rávenniük Jányt, hogy „ultimátumszerűen” sürgesse meg a döntést a németeknél. Este 18.40-kor a hadseregparancsnok közölte Georg von Sodenstern gyalogsági tábornokkal, a B Hadseregcsoport vezérkarának főnökével, hogy „ha ma 20 h-ig nem érkezik a magyar hadsereg parancsnokságához más döntés, akkor elrendeli a VII. hadtest és az 1. páncélosadosztály visszavételét.”

Öt perccel az általa megadott határidő előtt megérkezett a német válasz Jány „ultimátum”-ára: „Auszuhalten bis zum letzten Mann und Munition am Don”, azaz „Kitartani a Donnál az utolsó emberig és lőszerig.”

A német parancsot Jány nyomban közölte távbeszélőn a hadtestparancsnokkal. Legeza János vezérőrnagynak, a VII. hadtest helyettes parancsnokának a rövid beszélgetés végén ezt mondta: „Az utolsó emberig és töltényig kitartani a Donon. Isten veled János.”

A német – végső soron Hitlerrel szembe fordított – parancs továbbítása után Jány vacsoráznival küldte a jelenvolt tisztet. Lajtos azonban visszamaradt, és javasolta hadseregparancsnokának: „Próbáljuk meg felhívni Budapestet, hátha a vezérkar főnöke, vagy maga Horthy levonja a konzekvenciákat a hadsereg kialakult helyzetéből, hiszen december 27-én talán még nem hitték, hogy ilyesmi bekövetkezhet.”

Lajtos javaslatát elfogadva Jány előbb Szombathelyivel, majd Horthyval beszélt, mindkettővel eredménytelenül. „Horthy sajnálkozva közölte Jányval, hogy nem tehet semmit, a parancsot teljesítsük. Ezek után Jány feltette nekem a szónoki kérdést, hogy hát ilyenképpen mit tehetnék?”

E két – legfelső szinten hozott – döntéshez Emlékezésében Lajtos ennyit fűz hozzá:

„Bevallom, én is feladtam, azt feleltem, hogyha ez az ítélet, akkor javasolom, menjünk vissza Alekszejevkára [itt volt a hadseregparancsnokság vezetési törzse január 16-án reggelig – B. J.] vagy egyenesen a VII. hadtesthez, minthogy a hadsereg-parancsnokság a hadsereg része, annak sorsában osztozik.

Jány helyeselt, kijelentette, hogy így is tesz, de csak ő, a személyére nézve, mert a hadsereg maradványait, az immár szerencsétlen tömeget valahogy vezetni kell mégis.”⁴⁶

Azért tartom szükségesnek ennyire terjedelmesen idézni Lajtos leírását, mert kitűnik belőle: Szombathelyi és Horthy döntése lényeges szerepet játszott a hadsereg pusztulásában. Nem állítom, hogy ez lett volna az egyedüli ok. Ha azonban akár Szombathelyi, akár Horthy külön-külön vagy együttesen engedélyezik a visszavonulást, a katasztrófa nyilván kisebb lett volna. Szombathelyinek látnia kellett elutasításának következményeit, és szükség esetén rábeszélni a kormányzót Jány kérésének teljesítésére. Azt sem kell hosszasan bizonygatni, hogy Horthy altengernagy annyit értett a szárazföldi hadviseléshez, hogy belássa döntésének súlyos következményeit.

⁴⁶ Lajtos: i. m. 154. s köv. o.

Szombathelyi és Horthy 1943. január 16-i döntése politikai döntés volt. Felvetődik a kérdés: mi történik, ha Jány ezeket a döntéseket figyelmen kívül hagyva mégis cselekszik, hogy legalább megpróbálja menteni a rábízott hadsereget. Ennek az esetleges lehetőségnek bővebb elemzése már nem történelmi feladat.

A magyar legfelső vezetés által hozott hibás döntések ismeretében a bekövetkezett katasztrófáért nem lehet kizárólag a németeket felelőssé tenni, ahogyan azt Nagy Vilmos állította 1943 februárjában, a két ház véderő bizottsága előtt elmondott referendumában.⁴⁷ Az igaz, hogy a B Hadseregcsoport nem adott határozott parancsot a visszavonulásra, ilyent Hitler miatt nem is adhatott, de a hadseregcsoport főparancsnoksága és Hermann von Witzleben vezérőrnagy, a magyar 2. hadsereghez rendelt német összekötő törzs parancsnoka többször javasolta, hogy „handeln nach der Lage”, azaz a helyzetnek megfelelően kell cselekedni.⁴⁸

Azt a tényt, hogy a hadszíntéren a német–magyar viszony éppen 1943 januárjában rendkívül rosszul alakult, még Hitler is kényszerült elismerni. Csapatainak és parancsnokságainak a román, olasz és magyar „szövetségeseket” sértő módon kezelő magatartása miatt 1943. február 14-én egy „Titkos parancsnoki ügy” jelzésű „elvi” parancsot adott ki, „A szövetséges hadseregek maradványainak kezelése keleten” címmel. Ebben a parancsban kötelezte katonáit a szövetségesek „becsületes kezelés”-ére, hogy „visszanyerjék bizalmukat a német bajtársiasságban”. A helytelen német magatartás ilyen nyílt beismerésével Hitler nem utólagos elégtételt kívánt adni szövetségeseinek, hanem szeretne volna elérni a szétvert román, olasz és magyar csapatok mielőbbi újjászervezését, hogy bevethessék ezeket a mögöttes terület biztosítására, tehát a partizánok ellen.

A február 14-i parancs kiadásának másik oka az volt, hogy „a szövetséges csapatok méltatlan kezelése” anyagot szolgáltathat az ellenzéki csoportoknak ezekben az országokban, veszélyezteti a „politikai egyetértést” a szövetséges államokkal.

A szovjet nagytámadás gyors sikere azonban nemcsak a szövetséges alakulatok körében váltott ki pánikot, hanem a németeknél is. Különösen az arcvonal mögötti parancsnokságok katonái – de nem kizárólag ők! – dobták el fegyvereiket és menekültek fejevesztetten. Hitler ezért 1943. február 24-én szigorú, ugyancsak „Titkos főnöki ügy” parancsot adott ki a fegyelmezetlenség és az elsietett visszavonulás ellen. A német katonák ilyen magatartását elviselhetetlennek és „a német Wehrmachtoz méltatlannak” nyilvánította. Követelte, hogy minden előljáró szükség esetén fegyverrel kényszerítse ki parancsainak végrehajtását, a fegyelem és az engedelmesség fenntartását, és a nem engedelmeskedőket nyomban löje agyon. „Az ilyen energikus vezetőket mindig meg fogom védeni cselekedetük esetleges jogi következményeitől, és ezt minden előljárótól megkövetelem.” – Hitlernek ez a két parancsa is a keleti arcvonal 1942-43-as téli válságának volt a következménye.⁴⁹

E válság kitörésében a szövetséges csapatoknál, de – ha kisebb mértékben – a németeknél is szerepet játszott az a tény, hogy a katonák nem látták a háború célját. A „bolsevista veszély” imamalom módjára gyakorolt hangoztatása nem bizonyult elegendőnek a Szov-

⁴⁷ Nagybacsoni Nagy: i. m. 129. o.

⁴⁸ Lajtos: i. m. 157. o.

⁴⁹ Förster, Jürgen: Stalingrad. Risse im Bündnis 1942–43. Freiburg, Rombach Verlag, 1975. 61. s köv. o.

jetunió elleni „keresztes hadjárat” ideológiai alapjául. Kevésnek bizonyult ez a németeknél is, ezért Hitler 1944. január 8-i parancsával elrendelte a szovjet politikai biztosok mintájára a „Nemzetszocialista vezetőbizottság” intézményének bevezetését, hogy „világnézeti szempontból létrejöjjön a feltétlen összhang az államvezetés és a tisztikar között.”⁵⁰

Akkor, 1944 elején, Sztálingrád, Kurszk és a Vörös Hadsereg őszi sikerei után ez már semmit sem segíthetett. A szovjet győzelmekkel ködbe vészett a háború kezdetén még ígért, a Szovjetunió elfoglalt területein létesíthető Wehrdörfer – védelmi falvak – reménye is.

Az ideológiai érvelés a m. kir. honvédségnél még kevésbé létezett és hatott. A katonák már 1942-ben, és később még inkább azt kérdezték, „mit keresünk mi a Szovjetunióban?” Jól szemlélteti ezt egy titkos német jelentés 1944. július 17-éről, a magyar 1. hadsereg VI. hadtestében tapasztaltakról. Ennek a hadtestnek Észak-Erdélyből származó katonái között voltak románok, szlovákok és cigányok. „Ezért – állapítja meg a jelentés – nemcsak a különleges nyelvi nehézségeket, hanem a politikai ellentéteket is le kell küzdeni. Az egyszerű ember elé a határvidék Erdélyből legnagyobb ellenségként a románokat állították oda. Éppen ezért a legénységnek újra meg újra felmerül a kérdés: 'Volta-képpen miért a bolsevizmus ellen a harc?' A harci szellem elősegítésére és a politikai-világnézeti iskolázáshoz szükséges felvilágosítani a magyar katonát a veszélyről, amelyet a bolsevizmus az ő hazájának is jelent.”⁵¹

A történelem bizonyítja, hogy a mindenkori politikai vezetésnek céljai eléréséhez olyan hadseregre van szüksége, amelyik feltétlenül követi őt, és kész eleget tenni utasításainak, rossz ügy esetében is. Ezért következett be a második világháborúban is a magyar haderő megsemmisülése. A katonák helytállása és áldozata nem tette, nem tehette jobbá, igazzá a politikai vezetés által számukra kijelölt, eleve teljesíthetetlen feladatot. Szerintem a m. kir. honvédség második világháborús szereplését helytelen fatalista módon szemlélni, úgy megítélni, hogy nem lehetett mást tenni.

---

⁵⁰ *Steinhoff, Johannes*: In letzter Stunde. Bergisch Gladbach, Gustav Lübbe Verlag, 3. kiad. 1978. 43. o., lábjegyzet. A Nationalsozialistischer Führungsoffizier intézményére érdekes adatokat közöl *Weinberg, Gerhard L.*: Hitler und der NS-Führungsoffizier (NSFO). *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1964. 443. s köv. o.

⁵¹ *Borus, Josef*: Die Einschätzung der Lage aus ungarischer Sicht. In: Die Zukunft des Reiches: Gegner, Verbündete und Neutrale (1943–1945). Vorträge zur Militargeschichte 13. Herford–Bonn, Verlag E. S. Mittler und Sohn, 1990. 170. o.

Budapest, 2004. 228 o. +
8 o. ff. képmelléklet
1700.- Ft
ISBN 963 506 552 4
ISSN 1586–5886

Czigány István: Reform vagy kudarc?

Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700

A Habsburg Birodalomban az állandó hadsereg megteremtése lényegében a legfontosabb európai hatalmakkal: Angliával, Franciaországgal és Poroszországgal közel egy időben, a XVII. század második felében ment végbe. A Magyar Királyság a Habsburg Birodalom államalkotó része volt, ezért a királyi katonaságot az egységes birodalmi haderő részének tartották, és megreformálását is annak keretében képzelték el. Azt, hogy a magyarországi katonaságnak, ennek a sajátos fegyvernemi jellegű és taktikájú haderőnek a gyakorlatban milyen súlya és szerepe lesz a birodalom hadigépezetén belül, a hadügyi reform-elképzelések mellett a magyar rendek és a központi, a császári-királyi hatalom politikai vitái határozták meg.

A szerző hazai és bécsi levéltári kutatásaira támaszkodva ezt a folyamatot mutatja be, s közben számos, a magyar történelmi köztudatba mélyen beivódott tévképzetet igazít ki: például azt, hogy a Habsburgok a magyarországi katonaság felszámolására törekedtek. A magyar vitézlő rend modernizációja kétségtelenül számos konfliktussal járt, de XVII. század utolsó évtizedében nem a végvári katonaság szélnek eresztésére, hanem annak reguláris átszervezésére került sor.

**A Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Millenniumi Könyvtára 4.**

Balassi Kiadó